

PUSKÁS JÚLIA

**A földtulajdonosok és a földet bérlők
társadalmi rétegződésének módosulásai
az 1920. és 1930. évi népszámlálási adatok alapján**

Az 1920. és 1930. évi népszámlálások eredményeit összefoglaló kötetekben¹ a földtulajdonosokról és a földbérlőkről két igen értékes adatsor található. Az egyik a népesség számát és rétegződését a főfoglalkozás alapján csoportosítva ismerteti. Ez az adatsor forráshasználhatóságának összes korlátai ellenére nélkülözhetetlen,² nemcsak a népesség foglalkozási megoszlásának ismeretéhez, hanem az agrárnépesség osztálytagozódásának feltárásához is. Ebből következően az adatsor elemzését, eredményeinek hasznosítását a marxista gazdaság- és társadalomtörténeti munkákban megtalálhatjuk.³ Nem került azonban a figyelem középpontjába a másik adatsor,⁴ amely a földtulajdonnal és a földbérléssel rendelkező egyének összességét tartalmazza, mégpedig úgy, hogy egyúttal azok főfoglalkozását is megjelöli. Pedig ennek tanulmányozása révén tájékozódhatunk arról, hogy az agrárérdckeltségű népesség száma — a földtulajdonban és a földbérlésben való részesedés révén — mennyivel volt szélesebb a *főfoglalkozás szerint is* földtulajdonosok és földbérlők számánál; továbbá arról, hogy mely társadalmi rétegekből és milyen arányban kerültek ki a földtulajdonosok és a földbérlők.

A két népszámlálás adatsorainak összevetése pedig mutatja azokat a változásokat és fejlődési tendenciákat, amelyeket a kapitalizmus adott szakasza a földtulajdonosok és földbérlők számában és rétegződésében hozott.

A tárgyalás folyamatosabbá tétele érdekében a földtulajdonosokat és a földbérlőket — eltekintve most a birtoknagyság szerinti számbavételtől — a következő főbb csoportosításban tárgyaljuk.

¹ Magyar Statisztikai Közlemények 72. sz. 1920. Népszámlálás III—V. és 96. sz. 1930. Népszámlálás IV.

² A polgári statisztikai feldolgozások természetesen adataikat nem olyan rendezésben és csoportosításban közlik, amelyekre a marxizmus fogalmának pontos alkalmazásához szükség van. Használhatóságukat ez korlátozza, és gyakran azt eredményezi, hogy az egyes csoportok mennyiségi adataiból kielemezhető fejlődési irányvonalak csak a hozzávetőlegesség elemének alkalmazásával közelíthetők meg.

³ A polgári statisztikai források kiaknázását a magyarországi gazdaság- és társadalomtörténet marxista kutatásához Molnár Erik kezdte el. Az 1930-as években különböző neven írt tanulmányaiban (*Pálfalvi István: A mezőgazdasági népesség osztálytagozódása Magyarországon. Társadalmi Szemle 1932; Molnár Erik: A magyar középparaszt. Társadalmi Szemle 1933; Szentmiklóssy Lajos: A magyar agrárkérdéshez. 1937. Gondolat*) éppen az 1920. és 1930. évi népszámlálások adatai alapján elemzi a magyarországi kapitalista fejlődés jellegzetességeit, az agrárnépesség osztálytagozódását.

⁴ Egyedül *dr. Thüring Lajos: A földbirtokosok és földbérlők száma c. tanulmánya* foglalkozik a kérdéssel. Magyar Statisztikai Szemle. 1936.

1. Az összes földtulajdonosok és földbérlek.
2. Akiket főfoglalkozásuk is földtulajdonukhoz vagy földbérletükhöz köt. (Ide lehet számítani az önálló keresőket.) A továbbiakban: főfoglalkozásúak.
3. Azok, akik az agrárnépességhez tartoznak, de főfoglalkozásuk már nem a tulajdonukon vagy bérletükön való gazdálkodás (pl. gazdasági cseléd, mezőgazdasági munkás stb.). A továbbiakban: „agrárfoglalkozásúak”.
4. A 2. és 3. csoporthoz tartozók együtt a továbbiakban: őstermelők.
5. Akik földtulajdonnal vagy földbérlettel rendelkeznek, de főfoglalkozásuk alapján már nem az agrárnépességhez tartoznak (pl. ipar, kereskedelem stb.). A továbbiakban: „nem őstermelők”.

A földtulajdonosok száma és rétegződése 1920-ban és 1930-ban

Magyarországon az 1920. évi népszámláláskor 4 449 104 mezőgazdasági lakost írtak össze, 1930-ban pedig 4 499 393-at. Az eltelt tíz év alatt tehát alig változott a mezőgazdasági lakosság száma, a természetes szaporulat jelentős részét más foglalkozási ágak szívták fel. Ugyanezen időszakban viszont kiszélesedett a földtulajdonosok rétege: mégpedig azok körében is, akik főfoglalkozásuk szerint agrártermelők voltak, és azok csoportjában is, akiket főfoglalkozásuk nem kötött a mezőgazdasághoz. A főfoglalkozású földbirtokosok száma 1920 és 1930 között 616 465-ről 736 975-re (19,5⁰/₀-kal), az összes földtulajdonosok száma pedig 867 600-ról 1 282 035-re (47,8⁰/₀-kal) gyarapodott.

Az összes földtulajdonosok rétege így mindkét időszakban jóval szélesebb volt azoknál, akiket főfoglalkozásuk a földtulajdonhoz kötött, és 1920—1930 között főleg az előbbieik száma gyarapodott meg. (Lásd a következő oldalon közölt táblázatokat.)

A főfoglalkozású földtulajdonosok számának növekedése nem volt általános és egyenletes valamennyi birtokcsoportban.

A főfoglalkozású földbirtokosok száma az 50 kat. holdnál nagyobb területű csoportokban nem szaporodott, hanem csökkent, mégpedig párhuzamosan a birtokkategóriák területének növekedésével. Így az 1000 kat. holdnál nagyobb területű birtokcsoportban esett vissza a tulajdonosok száma a legszembetűnőbb mértékben (27,6⁰/₀-kal). A kisebb birtokkategóriákban viszont emelkedett a tulajdonosok száma, legkiugróbban (34,6⁰/₀-kal) az 1—5 kat. holdas csoportban.

Ha arra gondolunk, hogy ebben az időszakban hajtották végre az 1920. évi XXXVI. tc.-kel elhatározott földreformot, akkor már részben megtaláltuk a törpebirtokosok számának ugrásszerű felduzzadásához, valamint az 5—10 kat. holdas birtokosok jelentősebb szaporodásához is a magyarázatot. A földreform során ugyanis nemcsak nincstelenek jutottak parcellákhoz, hanem esetenként törpe- és kisbirtokosok tulajdonja is kiegészült kisebb-nagyobb földdarabbal.

Figyelemre méltó, hogy a főfoglalkozású földtulajdonosok számának szaporodása jóval kisebb, mint a földreform révén földhöz juttatottak száma.¹⁰ Ez azt jelzi, hogy a földhözjuttatottak tekintélyes része nem a főfoglalkozásúak, hanem az agrárfoglalkozásúak sorából került ki. Annál is inkább, mivel az 1—5 és az 5—10 kat. holdas birtokosok számának növekedésében a föld-

¹⁰ Az OFB 1930. év végi jelentése szerint a földhözjuttatott földnélküli mezőgazdasági munkások száma 186 000, a más foglalkozásúaké 51 000, és a hadirokkantaké stb. 59 000 volt. Ha az utóbbi két kategóriát teljes egészében birtoktalannak tekintjük, a jelentés alapján kb. 296 000-re tehető azoknak a száma, akik a földreform révén földtulajdonosi kategóriába kerültek.

A földtulajdonosok száma birtokkategóriánként 1920-ban és 1930-ban⁵

I. A főoglalkozás szerint földbirtokok

Megnevezés, birtokkategória	Szám szerint		Százalékban		Lélekszám különbözet	
	1920	1930	1920	1930	szám szerint	%
					1920—1930	
Birtokos (önálló kereső)						
1000 kat. holdon felül	727	626	0,1	0,1	— 201	— 27,6
500—1000 kat. holddal	2 333	622	0,4	0,1	— 99	— 4,2
200—500 kat. holddal		1 612		0,2		
100—200 kat. holddal	3 051	2 991	0,5	0,4	— 60	— 2,0
50—100 kat. holddal	9 494	9 467	1,5	1,3	— 27	— 0,3
20—50 kat. holddal	51 637	53 060	8,4	7,2	+ 1 423	+ 2,8
10—20 kat. holddal	95 389	105 945	15,5	14,4	+ 10 556	+ 11,1
5—10 kat. holddal ⁶	127 936	151 005	20,7	20,5	+ 23 069	+ 18,0
1—5 kat. holddal ⁶	218 921 ⁷	294 705	35,5	39,9	+ 75 784	+ 34,6
1 kat. holdon alul ⁶	106 977 ⁷	117 042 ⁸	17,4	15,9	+ 10 065	+ 9,4
Együtt	61 465	736 975	100,0	100,0	+ 120 510	+ 19,5

II. Összes népesség⁹

Megnevezés, birtokkategória	Szám szerint		Százalékban		Lélekszám különbözet	
	1920	1930	1920	1930	szám szerint	%
					1920—1930	
1000 kat. holdon felül	864	637	0,1	0,0	— 227	— 26,3
200—1000 kat. holdas	3 222	3 082	0,4	0,2	— 140	— 4,3
100—200 kat. holdas	3 895	4 105	0,5	0,3	+ 210	+ 5,4
50—100 kat. holdas	11 152	12 027	1,3	1,0	+ 875	+ 7,9
20—50 kat. holdas	56 455	62 530	6,5	4,9	+ 6 075	+ 10,8
10—20 kat. holdas	103 606	124 537	11,9	9,7	+ 20 931	+ 20,2
5—10 kat. holdas	144 626	190 714	16,7	14,9	+ 46 088	+ 31,9
1—5 kat. holdas	300 801	564 343	34,6	44,0	+ 263 542	+ 87,6
1 kat. holdon alul	242 979	320 060	28,0	25,0	— 77 081	+ 31,7
Összesen	867 600	1 282 035	100,0	100,0	+ 414 435	+ 47,8

reform mellett természetesen a tulajdonátruházás szokásos módjának (öröklés, vásárlás, elárverezés) és az osztozásnak is szerepe kellett hogy legyen. Más források ugyanis azt jelzik, hogy a birtokforgalom ezekben az években az átlagnál jóval nagyobb méreteket öltött.

A háború utolsó éveiben felszínre tört paraszti földkövetelés, amelyet sem a polgári demokratikus forradalom, sem a Tanácsköztársaság nem elégített ki, a levert forradalmak után lázas földvásárlásban próbált realizálódni. A parasztság tehetősebb rétegeinek viszont még a háborús konjunktúrából származó jövedelem teremtett módot a földvásárlásra, annál is inkább, mert az infláció a szerzett jövedelmek konzerválására ösztönözte az embereket. Tény, hogy a föld utáni kereslet a háború utolsó éveitől az 1920-as évek elejéig rendkívül kiszélesedett, és felverte a földárakat. E kedvező eladási konjunktúra a nagyobb birtokok egy részének is kapóra jött; rossz földjeiktől megszabadulva, pénzhez juthattak, s egyszersmind a méregdrágán átengedett parcellák révén a kieleződött szociális feszültséget is csökkenthették.

Anélkül, hogy ezek taglalásába a tanulmány keretein belül részletesebben belebocsátkozhatnánk, csupán jelezni akarjuk, hogy a statisztika által tükröződő változások mögött milyen többirányú mozgás húzódik meg.

Az összes földtulajdonosok száma sem növekedett egyenletesen, és ugyancsak nem terjedt ki valamennyi birtokcsoportra.

Számuk a legnagyobb birtokcsoportokban ugyancsak csökkent, bár valamelyest kisebb mértékben, mint a főfoglalkozású földbirtokosoké. A nagyobb eltérés ott kezdődik, hogy a főfoglalkozású földbirtokosok számának esik vissza csak az 50 kat. holdas kategóriánál áll meg, az összes földtulajdonosoké viszont megszakad már a 200 kat. holdas csoportnál. Számbeli gyarapodásuk az összes földtulajdonosoknak is az 1—5 kat. holdas birtokcsoportban volt a legnagyobb. A szaporodás mértéke azonban majdnem kétszer akkora, mint ugyanezen csoportban a főfoglalkozású földbirtokosoknál, mivel a csúcsot itt 87,6⁰/₀ jelzi, szemben a főfoglalkozásúak 34,6⁰/₀-ával. A más forrásokból ismeretes nagy telekvásárlási láz eredményezte részben ezekben az években a nem östermelő földtulajdonosok számának kiugró növekedését.

Ez a 87,6⁰/₀-os növekedés a földtulajdonosok megoszlási struktúráját olyan irányban módosította, hogy az 1—5 kat. holdas földtulajdonosok aránya az összes földtulajdonosok között 34,6⁰/₀-ról 44⁰/₀-ra emelkedett, míg az összes többi birtokcsoportokhoz tartozó földbirtokosoké (esetleg számbeli szaporodásuk ellenére is) kisebb lett 1930-ban, mint 1920-ban.

⁵ A táblázatot *Thirring Lajos*: Eltolódások a népesség foglalkozásában 1920 és 1930 között c. tanulmányának adatai alapján állítottuk össze. Magyar Statisztikai Szemle 1935. évf. 964—983. l. Valamint „A földbirtokosok és földbérletk száma” c. tanulmányának alapján Magyar Statisztikai Szemle 1936. évf. 412—421. l. Az 1920. és 1930. évi népszámlálás adatainak összevetésénél az 5 kat. holdon aluli csoportokra vonatkozó adatokat csak kiegészítő számításokkal lehet összevetni. 1930-ban ugyanis az 1—5 kat. holdas „kisbirtokos” napszámok és „földmíves” napszámok.

⁶ A kisbirtokos (fm) napszámokkal együtt.

⁷ Az 1—5 kat. holdas, illetve 1 kat. holdon aluli birtokkal rendelkező, de 1920-ban fm. napszámoknak kimutatottak hozzászámításával.

⁸ Az 1 kat. holdon aluli bérlettel bíró földmíves napszámokkal együtt; ideszámításuk miatt az adat néhány ezer fővel magasabb, mint a valóságban.

⁹ Az összehasonlítást kétségtelen valamelyest zavarólag befolyásolja, hogy az összes földtulajdonosok számában általában bennefoglaltattak a csupán telekkel és valamelyest földdel bíró eltartottak is. Abból a szempontból, hogy Magyarországon hány egyénnek volt földje, azonban mégis e csoportra vonatkozó adatok lehetnek iránytadók.

Az 1—5 kat. holdas birtokcsoporthoz tartozó összes földtulajdonosok rétegének kiszélesülése már sokkal kisebb mértékben magyarázható a föld-reformmal.

A földhözjuttatottak más forrásokból ismert számát ugyanis jelentősen meghaladja az összes földtulajdonosok számának szaporulata: e jelentős számbeli gyarapodásban tehát még nagyobb szerepe lehetett a birtokszerzés más formáinak, és a két népszámlálás adatainak ily kiugró eltérését csak kis mértékben indokolhatja a feldolgozási módszereknek esetleges ingadozása.

1920-ban a 867 000 összes földtulajdonos közül őstermelési foglalkozási ágakhoz tartozott 706 510, az összes földtulajdonosoknak 81,43%-a, 1930-ban az 1 282 035 összes földtulajdonos közül őstermelési foglalkozási ágakhoz tartozott 991 523, az összes földtulajdonosoknak 77,34%-a. 1930-ban az összes földtulajdonosok sorában tehát nagyobb méretű volt a nem őstermelő főfoglalkozásúak aránya. Ez az eltolódás abból jött létre, hogy 1920 és 1930 között az őstermelői foglalkozási ágakhoz tartozó földtulajdonosok száma 40,3%-kal,¹¹ a nem őstermelők pedig 80,3%-kal szaporodott meg. Az őstermelők (főfoglalkozásúak és agrárfoglalkozásúak együtt) és a nem őstermelők számának egybevetése azt mutatja, hogy 1930-ra a magasabb kategóriákban mindkét esetben csökkent, az alacsonyabbakban viszont itt is, ott is emelkedett a földtulajdonosok száma. A változás arányaiban viszont lényeges különbségek vannak az őstermelők és nem őstermelők kategóriái között: a nem őstermelők felsőbb birtokcsoportjaiban a csökkenés mértéke kisebb, alsóbb csoportjaiban viszont a növekedés mértéke nagyobb, mint az őstermelők azonos birtokkategóriáiban. Így például a gyarapodásban maximumot mutató 1—5 kat. holdas birtokcsoportban az őstermelői foglalkozásúak 77,64%-os számbeli gyarapodásával szemben a nem őstermelőkének már 141,6%-os növekedése áll. A legnagyobb különbség a 100—200 kat. holdas kategóriában tapasztalható, ahol a nem őstermelő földtulajdonosok viszonylagos számbeli gyarapodása már nem még egyszer, hanem háromszor-négyszer akkora volt, mint az őstermelő csoportban.

A számbeli változások különböző mértéke az őstermelő és nem őstermelő földtulajdonosok arányát 1920—1930 között birtokcsoportonként a következőképpen módosította:

Az agrárfoglalkozásúak %-os aránya az összes földtulajdonosok között a különböző birtokcsoportokban

Földbirtokkategóriák	1920	1930
1000 kat. holdon felül	87,96	84,45
200—1000 kat. holdások	76,19	78,09
100—200 „ „	81,76	77,41
50—100 „ „	87,31	82,18
20—50 „ „	93,37	89,37
10—20 „ „	94,44	91,76
5—10 „ „	92,52	90,83
1—5 „ „	84,32	79,80
1 kat. holdon aluliak	62,70	56,74
agrárfoglalkozásúak összesen	81,43	77,33

¹¹ Ezt a jelenséget az 1920 és 1930 közti foglalkozásváltoztatások, az 1920-ban még az őstermeléshez sorozott, s valamelyest földdel bíró vagy földhöz juttatott lakosságnak tömegesen az ipar, forgalmi és más foglalkozásokhoz való átáramlása szintén jelentősen előmozdította.

Mindkét időszakban az összes földtulajdonosok között a nem őstermelői foglalkozási ágakhoz tartozó földtulajdonosok aránya viszonylag legmagasabb volt a 100—200, valamint az 1—5 kat. holdas és természetesen az 1 kat. holdon aluli birtokkategóriában, legkisebb viszont a 10—20, a 20—50, valamint az 5—10 kat. holdas birtokkategóriákban.

1920 és 1930 között a nem őstermelői foglalkozási ágakhoz tartozó földtulajdonosok aránya valamennyi birtokkategóriában növekedett — kivéve a 200—1000 kat. holdast —, legnagyobb mértékben az 1 kat. holdon aluli birtokcsoportban. 1930-ban az 1 kat. holdon aluli területtel rendelkező földtulajdonosnak már közel a fele a nem őstermelői foglalkozási ágakhoz tartozott. Ez arra is figyelmeztet bennünket, hogy a birtokstatisztikában kimutatott 1 kat. holdon aluli birtoknak jelentős részét nem számíthatjuk a mezőgazdasági népesség tulajdonához és általában a birtokstatisztikából kimutatható birtokmegoszlás nem esik egybe a mezőgazdasági népesség birtokviszonyaival.

Az őstermelési foglalkozási ágakhoz tartozó földtulajdonosok részletes adatai (a főfoglalkozás birtokkategóriák kimutatásai) már nemcsak azt tükrözik, hogy a földtulajdonosok száma 1920 és 1930 között a kisebb birtokcsoportokban szaporodott meg leginkább, hanem azt is, hogy e szaporodás elsősorban a nem főfoglalkozású földművelők számát érintette, azaz a gazdasági cselédek, a részes földművelők, a mezőgazdasági munkások s.b. csoportjaiban növekedett meg a parcellatulajdonosok rétege a legnagyobb mértékben. Ezeknek gyarapodása következtében az egyéb agrárföldtulajdonosok száma 1920 és 1930 között 90 045-ről 254 548-ra, tehát már 182,7%-kal ugrott meg. Természetesen e statisztikai adatok értékelésénél arra is kell figyelni, hogy a parcellabirtokok egy része a magasabb birtokcsoporthoz tartozó birtokosok családtagjainak önálló tulajdonából került ki.

A nem őstermelő foglalkozási ágakhoz tartozó földtulajdonosok száma az egyes foglalkozási csoportokban a következőképpen alakult:

Foglalkozási főcsoport	1920	1930	Az összes föld tulajd. számának növekedése %-ban
Bányászat és kohászat	4 974	6 826	+ 37,2
Ipar	72 933	121 894	+ 67,1
Kereskedelem és hitel	14 732	24 447	+ 65,9
Közlekedés	16 707	27 705	+ 65,8
Bányászat és ipar-forg. együtt	109 346	180 872	+ 65,4
Közszolg. és szabadfogl.	18 588	38 545	+ 107,4
Véderő stb.	5 216	3 852	— 26,2
Napszámosok, k. m. n.	4 465	10 240	+ 129,3
Nyugdíjasok, tőkepénzesek stb.	18 422	45 659	+ 147,9
Házicselédek	1 927	7 293	+ 278,5
Egyéb és ismeretlen foglalkozásúak	3 126	4 051	+ 29,6
Nem agrárfoglalkozásúak együtt	161 090	290 512	+ 80,3

A nem agrárfoglalkozású földtulajdonosok száma ugyancsak különböző mértékben változott az egyes foglalkozási főcsoportokban. Leginkább a „házi-cselédek” (278,5%-kal), a „nyugdíjasok és tőkepénzesek stb.” (147,9%), vala-

mint a „közszolgálat és a szabadfoglalkozásúak” (107,4⁰/₀-kal) csoportjaiban szaporodtak meg a földtulajdonosok és számuk 1920—1930 között egyedül a „véderő” csoportban csökkent.¹²

A nem agrárfoglalkozású földtulajdonosok főfoglalkozásuk és birtokkategóriáik szerinti megoszlása néhány figyelemre méltó jellegzetességet mutat. Ipari főfoglalkozású parcellatulajdonosok nagyobb számban a falun is fellelhető iparágakban találhatók. 50 kat. holdon felüli birtokokos viszonylag kisebb számban fordultak elő közöttük mindkét időszakban, mint nem agrárfoglalkozású földtulajdonosok többi csoportjaiban. Csak az ipari tisztviselők, molnárók és kocsmárosok, vendéglősök, hentes és mészárosok között található nagyobb területtel néhány földbirtokos, akiknek száma 1920 és 1930 között elsősorban a 20—100 kat. holdas birtokcsoportokban növekedett meg. Az 1000 kat. holdon felüli birtokkategóriában azonban 1930-ban mindössze 2 földtulajdonost mutat ki a statisztika az ún. „egyéb iparágak” foglalkozású csoportból.

A 100 kat. holdnál nagyobb földbirtokkategóriákban viszonylag a legtöbb földtulajdonos az ún. „szabad foglalkozásúak”, a „kereskedelem és hitel”, valamint a „nyugdíjasok, tőkepenzesek stb.” foglalkozású csoportokból került ki. A 100—200 kat. holdas birtokkategóriában például 1920 és 1930 között a „nyugdíjasok, tőkepenzesek” száma 177-ről 339-re, a „szabadfoglalkozásúaké” 316-ról 387-re és a „kereskedelem és hitel” csoportba tartozóké 81-ről 128-ra szaporodott.

Hogy a nem őstermelői foglalkozási ágakhoz tartozó népesség körében milyen volt a földtulajdonnal rendelkezők aránya, milyen módosulás ment végbe 1920 és 1930 között, arról az alábbi táblázat tájékoztat.

A nem őstermelői foglalkozásúak közül földtulajdona van

	1920	1930
	% -ban	
Bányászat és kohászat	12,43	13,15
Ipar	10,73	13,41
Kereskedelem és hitel	8,02	10,37
Közlekedés	14,20	16,60
Közszolg. és szabadfogl.	11,08	16,75
Véderő	5,92	17,02
Napszámosok km. n.	8,91	16,07
Nyugdíjasok, tőkepenzesek stb.	18,55	20,59
Házicselédek	1,23	4,04
Egyéb és ismeretlen fogl.	7,10	3,53
Mindössze		13,22

A nem mezőgazdasági népesség körében a földtulajdonosok aránya 1920—1930-ig — mint a táblázat adatai mutatják — figyelemre méltóan megnövekedett. A „közlekedési” foglalkozásúak körében a földtulajdonosok magasabb arányszámát nyilván a félig parasztnak maradt vasutasok növelték meg, míg a „nyugdíjasok és tőkepenzesek stb.” körében a termelő, vagy aktív értelmi-

¹² A „véderő” foglalkozási ághoz tartozó összes népesség száma is jelentősen kevesebb 1930-ban, mint 1920-ban.

ségi munkakörből nyugdíjba vonuló emberek megtakarított jövedelme öltötte fel a földtulajdon formáját. A népességnek tehát, bár többségben parcellákon keresztül, szélesebb rétege kapcsolódott a „földtulajdonosok” sorába.

A földbérlők száma és rétegződése

A statisztika 867 600 földtulajdonos mellett 1920-ban 98 160 olyan egyént mutat ki, akik földbérlettel is rendelkeztek, vagy csak földbérletük volt, 1930-ban pedig az 1 282 035 földtulajdonos mellett 160 388-at.¹³ Főfoglalkozásuk alapján földbérlőt azonban 1920-ban mindössze 31 085-öt, és 1930-ban is csak 32 510-et számláltak.

A földbérlettel rendelkezők össz-száma tehát a tíz év alatt még sokkal nagyobb arányban (63,4%-kal) szaporodott meg, mint a földtulajdonosoké; ezen belül azonban a főfoglalkozású bérlők száma csak 4,6%-kal, tehát nem különösen szembetűnő ütemben növekedett.

A főfoglalkozású bérlők az összes földbérlőknek 1920-ban is mindössze 31,66%-át alkották, 1930-ban pedig arányuk az összes földbérlők számának ugrásszerű megszorodása következtében 20,3%-ra módosult.

Az összes földbérlők száma tehát mindkét időszakban, különösen azonban 1930-ban, többszörösen meghaladta a főfoglalkozású bérlők számát. A különbség így a főfoglalkozású és nem főfoglalkozású bérlők száma között még sokkal nagyobb volt, mint a főfoglalkozású földbirtokosok és az összes földtulajdonosok száma között.

A földbérlettel rendelkezők 1920 és 1930. évi számát birtokcsoportok szerint összevetve, a következő változásokat tapasztalhatjuk:

Az összes földbérlettel rendelkezők megoszlása birtoknagyság csoportok szerint 1920-ban és 1930-ban

Megnevezés, kategória	szám szerint		százalékban		lélekszámkülönbség	
	1920	1930	1920	1930	szám szerint	%
					1920—1930	
Összes népesség						
1000 kat. holdon felüli	387	321	0,4	0,2	— 66	— 17,1
200—1000 kat. holdas	1 096	1 095	1,1	0,7	— 1	— 0,1
100—200 „ „	892	949	0,9	0,6	+ 57	+ 6,4
50—100 „ „	1 825	2 229	1,9	1,4	+ 404	+ 22,1
20—50 „ „	5 697	8 895	5,8	5,5	+ 3 198	+ 56,1
10—20 „ „	7 881	14 596	8,0	9,1	+ 6 715	+ 85,2
5—10 „ „	12 736	23 674	13,0	14,8	+ 10 938	+ 85,9
1—5 „ „	43 571	86 011	44,4	53,6	+ 42 440	+ 97,4
1 kat. holdon aluli	24 075	22 618	24,5	14,1	— 1 457	— 6,1
Összesen	98 160	160 388	100,0	100,0	+ 62 228	+ 63,4

Az adott időszakban az összes földbérlők számának változásai az egyes birtokcsoportokban nagy vonalaiban azonos tendenciájúak, mint a földtulajdonosoké. A 200 kat. holdon felüli birtokcsoportokban számuk visszaesett, a 200

¹³ Keresők és azok az eltartottak, akiknek külön földbérletük volt, együtt.

kat. holdon felüli birtokcsoportokban viszont egyre növekedett. Maximális gyarapodás a bérlőknél is az 1—5 kat. holdas birtokkategóriában, ahol számuk a 10 év alatt csaknem megkétszereződött (97,4%). Érdekes viszont, és ez már elűt a földtulajdonnal rendelkezők számának növekedési arányától, hogy a bérlők száma az 1 kat. holdos aluli birtokcsoportban 1920—1930 között nem szaporodott, hanem visszaesett. Valószínűleg a korábban bérelt parcellák egy részét tulajdonul megvásárolták, valamint a két felvétel közötti eltérések is közrejátszanak e nagy különbségekben.

A földbérlettel rendelkezők száma az őstermelő és nem őstermelő foglalkozású csoportokban a következőképpen alakult: Az egyes birtoknagyság-csoportokban az őstermelői foglalkozásúakhoz tartozó földbérlok száma általában hasonló irányban módosult, mint a földtulajdonosoké. Ugyancsak a 100 kat. holdon felüli birtokkategóriában esett vissza számuk — meghaladva a földtulajdonosok számának csökkenési arányát is — a legnagyobb mértékben. A 200 kat. holdnál kisebb birtokcsoportokban viszont az alsó kategóriáknál fokozódó szaporodás figyelhető meg. Az őstermelői foglalkozási csoporthoz tartozó földet bérlők száma azonban 1920—1930 között jelentősen megnövekedett már a 20—50, méginkább az 5—20 kat. holdas birtokcsoportokban, a maximális szaporulatot azonban — ha már nem is olyan kiugró eltéréssel — ugyancsak az 1—5 kat. holdas birtokcsoport mutatja. A kis- és középparasztok körében tehát azok a rétegek szélesedtek leginkább, akik „önállóságukat”, gazdaságaik „életképességét” a hozzábérletés révén igyekeztek alátámasztani. Az 1 kat. holdos aluli területet bérlők száma viszont az őstermelői foglalkozási csoportban esett vissza a legnagyobb mértékben — bár itt különösen óvatosan kell értékelnünk a számadatokat, mivel a két felvétel módszere itt ingadozhatott legjobban.

Egészen elűtő és sajátos irányt mutat a nem őstermelő foglalkozási ágakhoz tartozó földbérlok számának alakulása. Az 1000 kat. holdon felüli birtokcsoportokban számuk 1920—1930 között csökkenés helyett gyarapodott, mégpedig az összes többi birtokcsoport növekedésének arányát meghaladva 272,2%-kal. (Meg kell azonban itt jegyezni, hogy abszolút számuk nem volt oly magas, a szaporodás elsősorban viszonylag nagy.) A 200—1000 kat holdas birtokcsoportban is a nem őstermelő földbérlokénél mutatkozik a legnagyobb arányú gyarapodás (61,5%). A 10—100 kat. holdas birtokcsoportban a növekedés mértéke viszont messze lemarad az őstermelő foglalkozási ágakhoz tartozó bérlőkéitől — míg az 1—5 kat. holdas birtokkategóriában megelőzi azokat (106,1%), és az 1 kat. holdos aluliban is a csökkenés helyett valamelyes (1,9%-os) növekedés mutatkozik.

Az őstermelői és más foglalkozási csoportokhoz tartozó földbérlok társadalmi rétegződésénél ugyanazon jellegzetességek mutatkoznak, amelyeket a földtulajdonosok rétegződésének vizsgálatánál tapasztalhattunk: az egyazon birtokcsoportokhoz tartozó földbérlok is különböző társadalmi rétegekből kerülhetnek ki. A sokszínűség ellenére is az egyes birtokcsoportokat bérlők kategóriái árulkodnak a bérlők társadalmi rétegződéséről. A parcella-arendások nagy többségét mezőgazdasági munkások, gazdasági cselédek, részes földművesek és 5 kat. holdnál kisebb törpebirtokosok, napszámosok alkották; 1920 és 1930 közt a földet bérlők száma az ő soraikban szaporodott meg a legnagyobb mértékben.

Az 5—100 kat. holdas birtokcsoportokban viszont a földet bérlők zöme az ugyanezen birtokcsoportokhoz tartozó parasztok közül kerül ki. Az adott időszakban — bár kisebb mértékben, mint a parcellákat bérlőké — az ő számuk is figyelemre méltóan gyarapodott. Ugyanakkor a 100 kat. holdnál nagyobb

területet bérlők nagy többségükben a főfoglalkozás szerint is elsősorban tőkés nagybérlők és a 100 kat. holdon felüli tulajdonnal rendelkező birtokosok. A vizsgált periódusban e tőkés haszonbérlők, valamint az 1000 kat. holdon felüli birtokosok száma csökkent, viszont a 200—1000 kat. holdas földbirtokosok között szélesedett a földet bérlők rétege.

A földet bérlőknek ez a rétegződése már önmagában is sejteti, hogy az egyes birtokcsoportokban más és más a földbérlés szerepe; a különböző nagyságú területtel bíró bérlők számának módosulásai pedig azt tükrözik, hogy a korszak kapitalista fejlődése hogyan befolyásolta a különböző irányú bérlési tendenciákat.

A mezőgazdasági munkások, gazdasági cselédek és az 5 kat. holdnál kisebb területet bíró földművelők parcellabérlete elsősorban azt a célt szolgálta, hogy az árendás föld termése részlegesen biztosítsa élelemszükségletüket. Ily parcellabérletek nyújtására az olcsóbb munkaerő lekötésének igénye mellett nem utolsósorban az vezette a földbirtokosokat, hogy a földkérdésben kielegződött szociális feszültséget számukra legkedvezőbb formában (drága parcellabérletek nyújtása révén) tompítsák.¹⁴

Az 5—100 kat. holdas birtokcsoportokhoz tartozó földművelők bérlési tevékenysége mögött már különböző célok húzódnak meg. Az alsó birtokkategóriákban a többség nyilvánvalóan üzemét kívánta életképesebbé tenni, „önálló egzisztenciáját” akarta védeni a földbérlés révén, a felsőbb kategóriákhoz tartozó földművelők viszont ugyanezen az úton piacra termelő gazdaságuk kereteit igyekeztek kiszélesíteni.

A kapitalista korszak adott szakasza egyidejűleg kényszerítette a kisparasztokat az ún. „szükségbérletekre”, és ösztönözte a különböző parasztrétegeket, hogy a földbérletek útján egyrészt gazdasági üzemüket stabilizálják, másrészt árutermelésüket fokozzák. A földszerzés felgyülemlett, de ki nem elégített vágya, az iparosodás átmenetileg lassúbb üteme, ennek révén a városok felszívó hatásának a csökkenése, a kivándorlás akadályai a leromlott háborús gazdálkodás után a mezőgazdasági termékek iránti kereslet — legalább is a 20-as évek első felében — mind abba az irányba hatottak, hogy a kisparasztookban táplálják a földtulajdon, a földbérlés „biztos megélhetést”, „önálló egzisztenciát” nyújtó családok illúzióját. Nagyrészt ezekkel magyarázható a parasztság alsóbb kategóriáinak ez időben a földbérlésért való túlkedése, az a más forrásokból ismert jelenség, hogy a bérbeadási árveréseken sokszor erőiket meghaladó földbérlési díjakat licitáltak egymásra.¹⁵

¹⁴ A földreform és az azt kiegészítő rendeletek a kishaszonbérletek, az ún. „kényszerbérletek” alakításáról. A Pallavicini birtokon pl. az O. F. B. 5000 kat. holdon létesített 25 évre „kényszerbérleteket”.

¹⁵ Amikor az 1920-as évek elején Szeged városa nagyobb területet árverésen kishaszonbérletekbe bocsátott, elsősorban a csongrádi földnélküliek, a sövényházi Pallavicini-uradalom emberfeleslege tódult Szegedre, „egymást gázolták le a parcellákért folytatott versenyben, amely a legképtelenebb bérleteket eredményezte”.

Pigniczky János szegedi kisbérlő 1923-ban 10 holdas parcellát mint pusztá legelő területet vett bérbé, árverésen kat. holdanként 325 kg búzáért. Csekély értékű sivar homokbucka, mely jobb években sem termett 4 1/2 q roznál többet.

Szél Pál József ugyancsak 10 holdas parcellát vett bérbé 1926-ban 55 pengő holdankénti bérért. Azelőtt napszámos ember volt, aki az összes megtakarított pénzt — 7 millió koronát — befizette a városnak óvadék és félévi bér fejében. Félig a homokba vájt kunyhójában lakik és rettenetes körülmények között él. A föld ugyan árverésen lett kiadva, de már a kikiáltási ára 45 pengő volt. A 4 mázsa rozsot termő föld bérét a múlt évben 28 pengőre redukálták. (*Kérék Mihály*: Szeged sz. kir. város kisbérlőinek helyzetéről. 34., 5. l.)

A kapitalista fejlődés által követelt racionálisabb gazdálkodás, a piaci verseny fokozódása ugyanakkor a gazdagparasztok szemében is növelte a földbérletszerzés értékét, különösen az alföldi területeken, ahol a gazdagparasztok piacra termelő gazdaságaiknak kereteit elsősorban még mindig a terület növelése révén tágították.

Az 1000 kat. holdon felüli birtokcsoportban földbérlettel foglalkozók számának változásai ugyancsak több irányú mozgást takarnak. Általában a nagybérlők számának csökkenésében szerepet játszott a bérleti konjunktúra fokozatos elmúlása is. Az 1919—20-as évek elején hirtelen felszökött a kereslet a tőkésbérletek iránt is.¹⁶ A háborúban felhalmozott ingótlók konzerválásának egyik útját ugyanis a földvásárlások, valamint a bérletszerzések jelentették. A nagybérletek térhódítása, a bérlők számának gyarapodása kb. az 1920-as évek közepéig tartott.¹⁷ A 20-as évek második felétől azonban a tőkés piac elsődlegesen akkor kedvezett a nagybérlőknek, ha gazdálkodásukat egyéb üzleti, kereskedelmi vagy ipari tevékenységgel is egybekapcsolták. Ebbe az irányba mutat a nem őstermelési foglalkozási csoportokhoz tartozó földbérlek számának gyarapodása is. Az viszont, hogy az őstermelői foglalkozási csoportokon belül leginkább a főfoglalkozású bérlők száma esett vissza, az ún. „középbirtokos” réteg bérleti tevékenysége viszont szélesedett, magában foglalja a fejlődésnek azt a tendenciáját is — ez egyébként számos adatból és az irodalomból ismeretes —, hogy egyes korábbi haszonbérlek tulajdonvásárlás révén a birtokosok sorába kerültek át.

A nem őstermelői foglalkozású ágakhoz tartozó földbérlek rétegződése és számuknak változásai ugyancsak hasonló jellegzetes vonásokat és tendenciákat tükröznek, mint amelyeket ugyanezen csoportok földtulajdonosainál már megfigyelhettünk.

Az ipari főfoglalkozásúak közül elsősorban a falun is fellelhető iparágakból kerültek ki legnagyobb számban a parcellákat bérlők. Az 50 kat. holdon felüli területet bérlők viszont az ipari főfoglalkozásúak között kisebb számban találhatók, mint a többi nem agrár-foglalkozású csoportokban. A nagyobb

„A földéhes tömegek az árveréseken — írja Féja idézett munkájában — hallatlanul felverték a földek bérét. Nagybirtokról kiszorult mezei munkások, volt uradalmi béresek jöttek, egyre sűrűbb rajokban, rendszerint némi kis tőkével is rendelkeztek. Más út nem volt előtük, mint a kisbérlet megszerzése, vagy a földönfutás. Árvereztek tehát a végső elszántsággal, s arra gondoltak, hogy valahogy majd csak lesz. Arra törekedtek, hogy a haszonbér első részletét kifizethessék és a régóta sóvárgott földet talpuk alatt érezhessék.” (Féja Géza: Viharsarok, 360—361. l.)

¹⁶ A „... bérletekben ugyanaz a hausse volt, mely többször a tőzsdén is jelentkezett”. Sokszor a közvetítőknél horribilis összegeket fizettek, hogy bérletbe ajánlják őket. „... nem volt olyan bérbeadó birtok, amiért bármi bért még nem adtak volna. Tekintet nélkül a jövedelmezőségre, tekintet nélkül a jövő kilátásokra, tekintet nélkül az üzleti óvatosság legelemibb szabályaira: úgy szólván repdestek a levegőben az egymást túlszárnyaló bér ajánlatok... Számos olyan esetnek voltunk tanúi, midőn a közbenjárásokért, pártfogásokért több tiszteletdíjat fizettek egyesek, mint amennyit az egész bérleti időtartam alatt maguk a bőkezű vállalkozók évek munkájával és nagy tőkék kockáztatásával józan számítás mellett egyáltalán keresni remélhettek volna.” (A föld, 1925. nov. 7.)

¹⁷ Erre engednek következtetni az 1925. évi gazdacímtár adatai is. A Bérlők lapjának tudósításai szerint is a nagybérletek utáni láz 1924-ben hirtelen lehült. A tőke értékének konzerválására és növelésére a mezőgazdaság már nem jelentette azt a szinte egyedülálló csábító lehetőséget, amit közvetlenül a háború után. 1924-től állandó, sőt javuló koronaérték mellett és dollár alapon évi 30%-ra is lehetett biztos pénzt elhelyezni. A kialakuló új piaci viszonyok is kezdték hatásukat éreztetni és a termelés konszolidálódásával növekvő termékfelesleg elhelyezése elé az akadályok mindinkább tornyosultak. A bérletek utáni láz révén felcsigázott haszonbérleti díjak a bérlők profitját veszélyeztették.

területet árendáló néhány bérlő — főfoglalkozása szerint — kocsmáros, vendég-lős, hentes és mészáros, valamint molnár volt. Számuk 1930-ra a 200 kat. holdon felüli birtokcsoportban még jelentéktelenebbé törpült.

A 100 kat. holdnál nagyobb területet bérlők sorában foglalkozásuk szerint elsősorban „nyugdíjasok, tőkepenészek, életjáradékosok stb.”, „kereskedelem és hitellel tevékenykedők”, valamint ún. „szabadfoglalkozásúak” találhatók. Számuk 1920 és 1930 között viszonylag legnagyobb mértékben az 1000 kat. holdon felüli területet bérlők között növekedett meg. A nyugdíjasok, tőkepenészek, életjáradékosok stb. csoportjában például 2-ről 42-re, a kereskedelemmel és hitellel foglalkozók csoportjában pedig 3-ról 22-re emelkedett. A 200—1000 kat. holdas bérlők sorában is elsősorban e két foglalkozási csoport száma gyarapodott.

*

Még ha figyelembe vesszük is a két népszámlálás adatainak nem minden esetben pontos összehasonlíthatóságát, valamint azt, hogy a területek és a tőke pontos ismerete nélkül a birtokstruktúrára, valamint a tulajdonosok és bérlők társadalmi rétegződésére, ezek módosulásaira csak nagyon feltételesen és hozzávetőlegesen utalhatunk, nem tévedünk akkor, ha a vizsgált adatsorok összefüggései és más források jelzései alapján az adott korszakban a kapitalista fejlődés főbb jellegzetességeit, tendenciáit a következőkben jelöljük meg. A koncentráció körforgásában az aprózódás e korszakban kapott a legnagyobb teret, mégpedig olyan aprózódás, amely ugrásszerűen a legéletképtelenebb törpegazdaságok számát szaporította meg, ennek révén viszont földhöz kötődött és mozgásában akadályozva lett a bér munkára utaltak széles tömege.

Az életképtelen parcellák számának felduzzadása elsődlegesen objektív, de nem elhanyagolhatóan szubjektív tényezők eredménye is. Szerepe volt ebben a feudális eredetű hatalmas latifundiumok meglétének és azok kapitalista fejlődésének, amelyeknek a „természetes aprózódás” általában mindenütt kísérő tünete volt, de ez sem a birtokstruktúrában, sem a társadalmi rétegződésben nem hozott lényegbevágó módosulást. De szerepet játszott ebben a parasztnak és a falvak ninestelenjeinek a háború utolsó éveiben felszínre tört és a földreformmal távolról sem kielégített földkövetelése, amelyet teherbíróképességüket sokszor meghaladó földvásárlással és földbérléssel próbáltak realizálni. A földdel rendelkező rétegek kiszélesülése — elsősorban a törpegazdaságok felduzzadásán keresztül — a parasztság proletarizálódásának folyamatát azonban gazdaságilag nem tartóztatta fel. A közgazdaságtan már rég megállapította, hogy az 5 kat. holdon aluli birtokosok egyedül földjükből általában már nem tudnak megélni. Ez a vizsgált korszak vonatkozásában azt jelenti, hogy hasztalan növekedett meg az 1—2 hold földdel rendelkezők rétege; e réteg saját létfenntartása érdekében továbbra is változatlanul bér munkára kényszerült, azaz a birtokos parasztságon belül nőtt meg a bér munkára is utaltak aránya. A parcellagazdaságokkal rendelkezők számának emelkedése viszont ugyanakkor magukban a parasztnakban lassította a proletarizálódási folyamat tudatosulását, és keserves tapasztalatokat kellett szerezniük ahhoz, hogy „tulajdonosi rangjuk” proletárnyomorúsága kendőzetlenné váljék előttük.

E korszak kapitalista fejlődésének másik jellegzetességét tükrözik azok az adatok, amelyek a nagyobb birtokcsoportokhoz tartozó földbérlők számára és a rétegződésük módosulásaira vonatkoznak. A mezőgazdaságon kívüli tőke térhódításának növekvő tendenciája bontakozik ki közvetett és közvetlen for-

mában. Közvetett formában akkor, amikor azt tapasztaljuk, hogy az 1000 kat. holdon felüli nem főfoglalkozású földtulajdonosok száma csökken a legkisebb mértékben (tehát az összesen belül arányuk növekszik), és közvetlenül akkor, amikor számuk az adott időszakban egyes nagyobb birtokcsoportokban abszolút is figyelemreméltóan növekszik.

Általában: arányuk a magasabb földbirtokkategóriákban mindenütt szélesedett.

És végül, de nem utolsósorban, számot kell vetnünk a földtulajdonosokra és földbérletre vonatkozó azon adatokkal, amelyek azt tükrözik, hogy a nem mezőgazdasági népesség soraiban is figyelemre méltó a parcellatulajdonnal vagy bérlettel rendelkezők aránya, és 1920—1930 között itt öltött viszonylag legnagyobb mértéket a földtulajdon és a földbérlet szerzése.

Ebben a növekedésben benne foglaltatnak az 1920 és 1930 közötti foglalkozás-változtatások is; a földtulajdonosok vagy földbérletkötők közül 1920-ban számosan még mint őstermelők vétettek számba, s közben átvándoroltak más, nem őstermelői foglalkozási ágakba, és ott szaporították a földtulajdonosok számát. Még inkább benne foglaltatik azonban e növekedésben a magyarországi kapitalizmusnak az a sajátossága, hogy az alsó kategóriákban sem szakadt el a földtől a nem mezőgazdasági népesség jelentős része és a földtulajdon még mindig tartotta rangját a vagyonőrzés és szerzés különböző lehetőségei között, és a valamelyes földtulajdonnal (legalább egy telekhellyel, vagy egy kerttel) való rendelkezés még mindig — különösen közvetlenül a háború után — növelte a társadalom széles rétegeiben a gazdasági biztonságot érzését.

Ю. ПУШКАШ

ИЗМЕНЕНИЯ В СОЦИАЛЬНОЙ СТРУКТУРЕ ЗЕМЕЛЬНЫХ СОБСТВЕННИКОВ И АРЕНДАТОРОВ НА ОСНОВЕ ДАННЫХ ПЕРЕПИСЕЙ НАСЕЛЕНИЯ 1920 и 1930 ГОДОВ

Резюме

Автор путем сопоставления данных переписей населения 1920 и 1930 годов анализирует изменения в численности и в социальной структуре земельных собственников и арендаторов в данный период.

Между 1920 и 1930 годами вообще росла численность земельных собственников и арендаторов: численность земельных собственников, исключительно занятых в сельском хозяйстве увеличилась на 19,5%, а численность арендаторов, исключительно занятых в сельском хозяйстве, увеличилась на 4,6%. Однако общее число лиц, имеющих земельную собственность или аренду возросло в гораздо большей степени, этот рост у первых был 47,6%, а у вторых 63,4%.

Численность земельных собственников и арендаторов между 1920 и 1930 годами по отдельным категориям владений и профессиональным группам изменилась в весьма различной степени и направлении.

Численность земельных собственников и арендаторов в категории самых крупных владений сократилась, а в категории более мелких владений в связи с сокращением размеров земельных владений их рост во все большей степени увеличился, максимальный рост был достигнут везде по категории земельных участков от 1 до 5 кадастровых хольдов (1 кадастровый хольд = 0,56 га). Численность владельцев, имеющих нежизнеспособное парцелярное хозяйство, увеличивалась скачкообразно. Это означало, что прослойка вынужденная идти на наемную работу, увеличилась среди крестьян-земельных собственников, т. е. рост абсолютного числа крестьянских хозяйств далеко не остановил процесса пролетаризации крестьян.

Другая характерная черта изменений заключалась в том, что относительная численность земельных собственников и арендаторов, занятых исключительно в сельском хозяйстве, росла сравнительно медленно.

Изменения в численности и в расслоении земельсобственников и арендаторов показывают растущую тенденцию проникновения несельскохозяйственного капитала в сельское хозяйство, а значительное увеличение численности парцелярных хозяев и арендаторов, занятых не исключительно в сельском хозяйстве, показывает ту характерную черту венгерского капитализма, которая заключается в том, что значительная часть сельскохозяйственного населения в низшей категории не оторвалась от земли.